

Socio-Economic Structure and Production Costs of Sheep Breeding Enterprises in Korkut District of Muş Province

Kürşad KAYMAK¹ Savaş SARIÖZKAN²

¹ Food, Agriculture and Animal Husbandry Ministry, Animal Health Department, Kırklareli, Turkey

² Erciyes University, Faculty of Veterinary Medicine, Department of Livestock Economics and Management, Kayseri, Turkey

Received: 02.05.2016

Accepted: 20.06.2016

SUMMARY

The aim of this study is to determine the socio-economic situation and production costs of sheep breeding enterprises and propose some suggestions to their faced problems. The materials of the study are the data of questionnaire which is carried out to stratified randomly selected 62 sheep producers in 2013 year, located in Korkut District of Muş Province. The enterprises divided into 3 groups; as small scale (≤ 50 sheep; 8 enterprises), medium scale (51-100 sheep; 25 enterprises) and large scale (101-250 sheep; 29 enterprises) according to number of sheep. As a result, the producers has enough experiences about sheep breeding (50% have got over 20 year experiences), however, their formal and professional education level are low (79.1% graduated only primary school and only 4.9% has got job training). The feed was the highest cost item (61.9%) and the second was labor (30.5%). The share of fixed and labor costs in grand total was decreased with increasing of the scale. In small scale enterprises, the sales revenue, production costs and profitability were calculated as 292 TL/head, 305.6 TL/head and -14.5 TL/head respectively. Same values were 344.4 TL/head, 286.3 TL/head and 58 TL/head in medium scale and 326.5 TL/head, 232.9 TL/head and 93.8 TL/head in large scale. Consequently, the scale of enterprises need to enlarge for decreasing the unit costs and increasing the sales revenue and profitability. It was determined that small scale (< 50 head) enterprises were in negative profit. Additionally, producer associations must be more effective on input providing and marketing, improvement in education and has got job training of producers could contribute the development of sheep breeding.

Key Words: Sheep Breeding, Economic Analysis, Cost, Profitability

ÖZET

Muş İli Korkut İlçesinde Koyunculuk İşletmelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Üretim Maliyetleri*

Bu çalışmada, Muş İli Korkut İlçesinde koyunculuk yapan işletmelerin sosyo-ekonomik yapısı ve üretim maliyetlerinin belirlenmesi ile yetiştiricilerin karşılaştıkları sorunlara çözüm önerileri sunulması amaçlanmıştır. Araştırma materyalini, Korkut ilçesinde ve köylerinde bulunan, tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen toplam 62 adet koyunculuk işletmesinin 2013 yılı verileri oluşturmuştur. İşletmeler koyun sayılarına göre küçük (50 baştan az; 8 işletme), orta (51-100 baş; 25 işletme) ve büyük (101-250 baş; 29 işletme) şeklinde 3 alt gruba ayrılmıştır. Yapılan incelemede, üreticilerin yeterince tecrübeli olmalarına karşılık (%50'si 20 yılın üzerinde tecrübeye sahip), resmi ve mesleki eğitim düzeylerinin düşük olduğu (%79.1'i ilkökul mezunu ve sadece %4.9'u mesleki eğitim almış) belirlenmiştir. İşletmelerde toplam masraflar içerisinde en büyük payı %61.9 ile yem alırken, bunu %30.5 ile işçilik masrafları izlemiştir. İşletme ölçekleri büyüdükçe toplam masraflar içerisinde sabit ve işçilik masraflarının oranı giderek azalmıştır. Küçük ölçekli işletmelerde koyun başına düşen satış gelirleri, üretim masrafları ve kar/zarar miktarları sırasıyla 292 TL, 305.6 TL ve -14.5 TL olarak hesaplanmıştır. Aynı değerler orta ölçekli işletmelerde 344.4 TL, 286.3 TL ve 58 TL; büyük ölçeklilerde ise 326.5 TL, 232.9 TL ve 93.8 TL olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak, koyunculuk işletmeleri büyüdükçe birim maliyetlerin azalması, satış geliri ve kârın artması, işletme ölçeklerinin büyütülmesini gerekli kılmaktadır. Bölgede koyunculukta 50 baş'ın altında zarar edildiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, üretici birliklerinin girdi temini ve pazarlamada etkinleşmesi, üreticilerin eğitim düzeylerinin iyileştirilmesi ve mesleki eğitim verilmesinin bölge koyunculunun gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Koyunculuk, Ekonomik Analiz, Maliyet, Karlılık

GİRİŞ

Nüfusun devamlı bir şekilde artış gösterdiği ve ekonomik kalkınma çabalarının yoğun halde sürdürüldüğü ülkemizde hayvancılık; hem yeterli ve dengeli beslenmenin sağlanması, hem de kalkınma için gerekli finansmana kaynak yaratması bakımından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca hayvancılık; Türkiye’de %10 civarında olan işsizliğe (Yılmaz Eser ve Terzi 2008) karşı istihdam hacminin genişletilmesinde, işgücünün sektörler arası dengeli dağılımında ve bölgeler arası gelişmişlik farkının giderilmesinde de kritik roller üstlenmektedir.

Sağlıklı ve dengeli beslenmenin temel koşullarından birisi hayvansal proteinlerin yeterli düzeyde tüketilmesidir. İnsanların sağlıklı-dengeli beslenebilmesi için günlük protein ihtiyacının en az %35-40’ının hayvansal ürünlerden karşılanması gerekir (Cevger ve ark. 2008). Bunun sağlanmasında kırmızı et ve süt önemli ve öncelikli bir yer almaktadır. Ülkemizde sığırdan sonra kırmızı et ve süt üretim kaynaklarından birisi de koyunculuktur.

Türkiye’nin kırsal ekonomik yapısı, coğrafi ve doğal koşulları başta koyunculuk olmak üzere küçükbaş hayvancılığın yaygın olarak yapılmasına uygun bir ortam sağlamaktadır. Bunun sonucu olarak Türkiye’nin kırmızı et üretiminin yaklaşık %10’u, süt üretiminin ise %6’sı koyunlardan sağlanmaktadır (Günaydın 2009).

Türkiye, koyun yetiştiriciliğinde uzun vadeli ıslah politikalarında beklenen başarıyı yakalayamadığından bu alanda istenen düzeyde bir gelişme kaydedememiş, hatta artan nüfusa rağmen koyun sayısında önemli azalmalar görülmüştür. Koyuncululuğun beklenen seviyelere gelebilmesi için, ülke-bölge ve il-ilçe düzeyinde bilimsel olarak daha fazla çalışma yapılması, sektörün derinlemesine incelenmesi ve sorunların tespit edilerek çözüm önerileri getirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, Muş ili Korkut ilçesinde koyunculuk yapan işletmelerin mevcut durumunun tespit edilmesi, genel yapısal özelliklerinin ortaya konulması, üretim maliyetleri ile satış gelirlerinin belirlenerek ekonomik analizlerinin yapılması ve koyun yetiştiricilerinin karşılaştıkları sorunların tespit edilerek çözüm önerileri getirilmesi amaçlanmıştır.

MATERYAL ve METOT

Araştırmanın materyalini, Muş ili Korkut ilçesinde bulunan, tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen ve yüz yüze anket uygulanan toplam 62 adet koyunculuk işletmesinin 2013 yılına ait genel, teknik ve ekonomik verileri oluşturmuştur. İşletmeler koyun sayılarına göre küçük (50 baştan az), orta (51-100 baş) ve büyük (101-250 baş) işletmeler şeklinde üç grupta incelenmiştir. Ayrıca İl/İlçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü, Türkiye İstatistik Kurumu, Meteoroloji Genel Müdürlüğü, Muş Valiliği verilerinden de yararlanılmıştır.

Araştırma kapsamına alınacak işletmelerin varyasyon bakımından karşılaştırılmalarında kullanılan varyasyon katsayısı %69.8 olarak hesaplanmıştır. Düzgüneş ve ark. (1983)’nin varyasyon katsayısının %33’den fazla olması halinde işletmelerin tabakalandırılması önerisi dikkate alınmıştır. Bu sayede, varyasyon katsayıları küçük ölçeklilerde %19.3; orta ölçeklilerde %19.7 ve büyüklerde de %23.4’e düşmüştür. Minimum örnek sayısının tespitinde aşağıdaki formülden yararlanılmıştır (Şahin 2002; Tamer 2013);

$$n = \frac{N \cdot \Sigma(Nh \cdot Sh^2)}{N^2 \cdot D^2 + \Sigma(Nh \cdot Sh^2)}$$

Bu formüle;

n : Örnek büyüklüğü,

N : Populasyondaki birim sayısı (422 işletme),

Nh : h’ncü tabakadaki birim sayısı (küçük=90; orta=211; büyük=121 işletme),

Sh² : h’ncü tabakanın varyansı (küçük=85; orta=225; büyük=6300),

D² = 2,7 (t değeri = 1.645),

$$n = \frac{422 \cdot ((90 \times 85) + (225 \times 211) + (121 \times 6300))}{(422 \times 422) \times 2,7 + ((90 \times 85) + (225 \times 211) + (121 \times 6300))}$$

Buna göre, minimum örnek sayısı 52 işletme olarak tespit edilmiştir. Anket verilerinde yaşanabilecek sorunlar göz önüne alınarak minimum örnek sayısının %20’si kadar fazla işletme örneğe dahil edildiğinden araştırmaya dahil edilen işletme sayısının 62 olmasına (küçük 8; orta 25 ve büyük 29 işletme) karar verilmiştir.

Toplam maliyetlerin (TM) ve Net kar/zarar durumunun hesaplanması amacıyla aşağıdaki formüllerden yararlanılmıştır;

TM = Masraflar genel toplamı – Tali gelirler

Net Kar/Zarar = Toplam Satış Geliri – Toplam Maliyet

İncelenen işletmelerde işgücü varlığını tespit etmek amacıyla aile işgücü, erkek işgücü birimine (EİB) çevrilmiştir (Açıl 1977). Yabancı işgücünün hesaplanmasında ise, daimi ve geçici çoban ve kırkımci statüsünde çalışan işçiler dikkate alınmıştır.

Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler (oran, yüzde, minimum, maksimum) ve ortalama±standart sapma değerleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Araştırma bulguları iki başlık halinde incelenmiştir.

Genel ve Teknik Bulgular

İşletmelerin %40.3’ü 2000 yılından önce kurulmuş olup eski ve ekonomik ömrünü tamamlamak üzeredir. İşletmelerin yapıları incelendiğinde, büyük ölçeklilerin genellikle betonarme ve modern tekniklerle yapıldığı, orta ve küçüklerin ise kerpiç ve taş duvardan yapılan eski ağıllar olduğu görülmüştür.

Küçük ölçekli işletmelerin tamamı, orta ve büyük ölçekli işletmelerin sırasıyla 23 (%92) ve 28’i (%96.5) asıl geçim kaynaklarının koyun yetiştiriciliği olduğunu bildirmiştir.

İşletme sahiplerinin hemen hemen tamamı (%95.1) koyun yetiştiriciliği hakkında eğitim almadıklarını belirtmiş olup, sadece 3 kişinin (%4.9) İlçe tarım müdürlüğü bünyesinde eğitim aldığı görülmüştür.

Koyun yetiştiricilerinin karşılaştıkları en önemli güçlükler sırasıyla; üretim maliyetleri dikkate alınmadan oluşan düşük satış fiyatları (%62.4), hayvan sağlığı ve salgın hastalıklar (%22.3), kaliteli kaba yem açığı (%8.4) ve pazarlama sorunları (%6.9) olarak tespit edilmiştir.

İncelenen işletmelerde bir kooperatife üye olan işletme sahibi oranı %95.4 bulunmuştur. Geri kalan %4.6’sı herhangi bir kooperatif üyeliği olmadığını beyan etmiştir. Kooperatife üye olanların tamamı anaç koyun desteği almak için üye olduklarını, onun dışında herhangi bir bilgilendirme ve eğitim almadıkları cevabını vermiştir.

Muş ilinde koyun yetiştiriciliği genellikle Morkaraman ırkı ve bunların melezleri ile yapılmaktadır.

İşletmelerde koçların ağırlıklı olarak (%58.1) tüm yıl boyunca sürüde tutuldukları, %41.9'unda koç katım zamanında sürüye katıldıkları ve diğer zamanlarda koçların sürüden çıkarıldığı tespit edilmiştir. İşletmelerin 26 tanesi (%41.9) koç katım işlemini Haziran ayında başlatmaktadır. Koçlar sürüye katıldıktan sonra altı ay (Ocak ayına kadar) sürüde kaldığı bildirilmiştir.

İncelenen işletmelerin tamamının sağım yaptığı, büyük bir kısmının 3 ay (90 gün) sağım yaptığı ve laktasyon süt veriminin en fazla 33 lt/baş olarak sadece bir işletmede (%1.6) olduğu tespit edilmiştir. Sağım yapan işletmelerin koyun başına süt verimleri ortalama 21 l/laktasyon olarak belirlenmiştir.

İşletmelerde elde edilen sütün farklı şekillerde değerlendirildiği görülmüştür. Yetiştiricilerin %51.6'sı sütü taze veya yoğurt olarak aile içi tüketimde kullandığını, %45.2'si fazla sütü peynir yapıp sattığını ifade etmiştir. Bunların dışında sütü mandıralara pazarlayarak değerlendiren işletmelerin oranı ise sadece %3.2'dir.

İşletmelerde en sık görülen hastalıklar; %38.1 ile Şap, %34.8 ile Babesia, %12.9 ile *Coenurus cerebralis* ve %13.2 diğer hastalıklar (Piyeten, Beyaz Kas ve Brucellosis) görüldüğü söylenmiştir.

Yetiştiricilerin birçoğu; Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının sunduğu sağlık hizmetleri (brucella, koyun-keçi vebası, çiçek gibi aşılarda Tarım İl/İlçe Müdürlüklerinin hayvan sağlığı şubelerince sadece uygulama ücreti alınarak yapılmaktadır) dışında gerektiğinde serbest veteriner hekimlerden sağlık hizmetleri de almaktadır.

İşletme yöneticileri devletten desteklerin artırılması (%48.3), kaba ve kesif yem gibi girdi fiyatlarının düşürülmesi (%29), aşılama ve küpelemenin ücretsiz yapılması (%14.6) ve sıfır faizli kredi temini (%4.8) gibi beklentilerinin olduğunu bildirmiştir. Yetiştiricilerin 2 tanesi (%3.2) ise devletten herhangi bir beklentisinin olmadığını bildirmiştir.

İşletme sahiplerinin büyük çoğunluğu (%67.8) 40 yaşın üzerinde ve 20 yıldan fazla tecrübeye sahip bulunmuştur. Ailelerde bulunan genç erkeklerin çoğunun ekonomik ve sosyal sebeplerden dolayı kentlere göç ettiği bildirilmiştir. Ortalama olarak işletme sahiplerinin 44 yaşında olduğu görülmüştür.

İşletme sahiplerinin %8.1'i okur-yazar değil, %82.3'ü ilköğretim mezunu ve %9.6'sı lise mezunudur.

Koyunculuk yapan işletmelerdeki aile fertlerinin sayısı ortalama 9.3 (min: 5, maks: 14)'dir. İncelenen işletmelerde ortalama işgücü sayısı 4.35 iken, toplam işgücü varlığının %77'si aile geri kalan %33 yabancı işgücünden oluşmaktadır.

Çalışmada mülk arazi genişliği genel olarak 112.1 da (küçüklerde 55.0 da, orta ölçeklilerde 84.3 da, büyük ölçeklilerde 146.0 da) hesaplanmıştır.

Ekonomik Bulgular

İncelenen işletmelerin toplam üretim masrafları, maliyetleri, masrafların oransal dağılımları, koyun başına düşen değerleri ve işletme gelirleri ölçeklere göre hesaplanmış ve tablolar halinde sunulmuştur.

Üretim Masrafları; İşletmelerde toplam maliyeti oluşturan masraf unsurları ölçeklere göre hesaplanmış ve Tablo 1'de verilmiştir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, üretim masrafları içerisinde %61.9 ile toplam yem ve %30.5 ile işçilik ilk iki

sırayı almıştır. Küçük işletmelerde yıllık üretim masraflarının %95'ini değişken masraflar, %5'ini ise sabit masraflar oluşturmuştur. Aynı değerler orta ölçeklilerde sırasıyla %95.7 ve %4.3, büyüklerde ise %95.1 ve %4.9 olarak hesaplanmıştır. İşletmelerde harcamalar küçük ölçekten büyüğe doğru azalmış ve sırasıyla 305.6 TL/baş, 286.3 TL/baş ve 274.8 TL/baş olarak gerçekleşmiştir (Tablo 1).

İşletme Gelirleri; İşletmelerde süt/peynir ve et satış gelirleri, kuzu ve toklu satış gelirleri, envanter kıymet artışı ve devlet desteği toplam geliri oluşturmuştur. İşletme gelirleri içerisinde en yüksek pay %63.5 ile kuzu/toklu satışından gelmektedir (Tablo 2). Ölçeklere göre net kar/zarar durumu değerlendirildiğinde, küçük işletmelerin ortalama 598.3 TL zarar ettiği, orta ve büyük ölçekli işletmelerin ise sırasıyla 4070.7 TL ve 13473.2 TL kar ettiği saptanmıştır (Tablo 3). Koyun başına elde edilen net kar/zarar değerlerine göre, küçük ölçekli işletmelerde 14.5 TL zarar, orta ve büyük işletmelerde ise 58.0 TL ve 93.8 TL kar edildiği belirlenmiştir (Tablo 4).

TARTIŞMA ve SONUÇ

Muş ili Korkut ilçesinde geçimini koyun yetiştiriciliğinden sağlayan işletmelerin sosyo-ekonomik analizi, üretim maliyetleri, gelirleri ve sorunlarının belirlenmeye çalışıldığı bu çalışmada incelenen işletmelerin %40.3'ü, 2000 yılı öncesi kurulmuş olup ortalama 20-25 yıl olan ekonomik ömrünü tamamlamak üzeredir. Bu değer, Tamer (2013)'in çalışmasından yüksek bulunmuştur (%7.9).

İşletmecilerin %95.1'i küçükbaş hayvan yetiştiriciliği teknikleri konusunda herhangi bir eğitim almazken, sadece %4.9'u (3 kişi) eğitim aldığını beyan etmiştir. Türkiye'nin farklı illerinde koyun yetiştiricileri üzerinde yürütülen çalışma sonuçlarına göre (Dönmez 2008; Demir ve ark. 2015), Muş/Korkut'ta üreticilerin mesleki eğitim konusunda oldukça yetersiz olduğu veya planlanan eğitim faaliyetlerine ilgi duymadıkları anlaşılmaktadır.

Damızlık koç temini büyük oranda işletme içinden karşılanıyor olması, çoğu araştırma bulgularıyla örtüşürken (Dönmez 2008; Özkan 2008; Gezer 2010), Konya ilinde işletme dışından temin edenlerin oranı daha fazladır (Şahinli 2011). Kaliteli damızlık koçun güvenilir farklı işletmelerden temin edilmesi kan yakınlığı problemini azaltıp, yaşama gücü yüksek kuzular elde edilmesine yardımcı olabilecek bir seçenek olarak değerlendirilmelidir.

İşletmelerin doğan hayvanlarını, piyasa şartlarına göre kuzu veya toklu olarak en fazla celeplere (hayvan alıp-satan kişi) pazarladıkları belirlenmiştir (%59.6). Bu değer, Yozgat iline göre (%36.5) göre yüksek bulunmuştur (Tamer 2013). Araştırma bölgesinde hayvancılıkla uğraşan celeplerin fazla olduğunu ve aracı olarak pazarlamada etkin rol aldıklarını göstermektedir. Ayrıca, bölgede mandıra sistemi yeterince gelişmediğinden ve ulaşım imkânlarının yetersizliğinden dolayı üreticiler, sütün pazarlanmasında da sorun yaşamaktadır.

Önceki çalışmalarda (Gezer 2010; Tamer 2013) koyun yetiştiricilerinin, sütü sağmak yerine kuzuların beslenmesinde kullandıkları beyan edilirken, bu çalışmada farklı olarak bütün işletmelerin sağım yaptığı bildirilmiştir. Sağım yapılabilmesinde, araştırma bölgesindeki ailelerin kalabalık olması ve sağım için gerekli işçiliğin aile içinden temin edilmesi etkili olabilir.

Tablo 1. İşletmelerde ölçeklere göre oluşan üretim masrafları (TL/baş) ve oranları (%)
Table 1. Production costs (TL/head) and ratios (%) according to scales

Masraf Kalemleri	Küçük		Orta		Büyük		Genel	
	Üretim masrafı	(%)	Üretim masrafı	(%)	Üretim masrafı	(%)	Üretim masrafı	(%)
1. Toplam Yem Masrafı	168.2	55.0	189.3	66.1	177.5	76.3	170.6	61.9
a. Kesif Yem	2.1	0.7	15.7	5.5	37.2	16.0	16.4	4.2
b. Kaba Yem	166.1	54.4	173.6	60.6	140.3	60.3	154.2	57.7
2. Toplam İşçilik	111.4	36.5	78.3	27.3	34.6	14.9	72.9	30.5
a. Yabancı İşgücü	42.9	14.0	30.7	10.7	4.8	2.1	26.7	11.5
b. Aile İşgücü	68.5	22.4	47.6	16.6	29.8	12.8	46.2	19.0
3. Veteriner-Sağlık	7.0	2.3	3.9	1.4	6.4	2.8	4.0	1.9
4. Diğer Giderler*	3.8	1.2	2.4	0.8	2.5	1.1	2.9	1.0
DEĞİŞKEN MASRAFLAR	290.4	95.0	273.9	95.7	221	95.1	263.5	95.3
5. Genel İdare Giderleri	7.8	2.6	5.5	1.9	4.5	1.9	4.2	2.2
6. Amortismanlar	3.1	1.1	3.2	1.1	3.4	1.5	2.4	1.2
7. Bakım-Onarım Giderleri	3.8	1.3	3.7	1.3	3.6	1.5	2.8	1.3
SABİT MASRAFLAR	14.7	5.0	12.4	4.3	11.5	4.9	9.4	4.7
MASRAFLAR GENEL TOPLAMI	305.6	100.0	286.3	100.0	232.9	100.0	259.8	100.0

*ısıtma-aydınlatma, su

Tablo 2. Ölçeklerine göre işletme gelirleri (TL/yıl)
Table 2. Enterprise incomes according to scales (TL/year)

İşletme Gelirleri	İşletme Ölçekleri							
	Küçük	(%)	Orta	(%)	Büyük	(%)	Genel	(%)
Süt Geliri	1425.0	12.0	2550.0	11.2	5152.0	11.5	3624.7	11.4
Et Geliri	393.9	3.3	633.7	2.8	928.6	2.1	737.6	2.3
Kuzu/Toklu Satışı	3643.0	30.6	15374	67.3	28061.0	62.8	20137.0	63.5
EKA*	5644.0	47.4	3020.0	13.2	7969.5	17.8	5673.6	17.9
Devlet Desteği**	792.0	6.7	1260.0	5.5	2592.0	5.8	1548.0	4.9
Toplam	11897.9	100	22837.7	100	44703.1	100	31720.9	100

*EKA: Envanter kıymet artışı **: 2013 yılı anaç koyun desteği 18TL/baş

Tablo 3. İşletme başına toplam gelir, gider ve net kar/zarar durumları (TL/yıl)
Table 3. Total income, cost and net profit per enterprise (TL/year)

Gelir/Gider	Küçük	Orta	Büyük	Genel
Toplam Gelir	11897.9	22837.7	44703.1	31720.9
Masraflar genel toplamı	13445.9	20038.9	33538.1	22340.9
Tali gelirler*	949.7	1271.9	2308.2	1712.6
Toplam maliyet	12496.2	18767.0	31229.9	20628.3
Net Kar/Zarar	-598.3	4070.7	13473.2	11092.6

*iskarta hayvan ve yapağı geliri

Tablo 4. Hayvan başına düşen toplam gelir, üretim masrafları ve net kar/zarar (TL/yıl)
Table 4. Total income, production costs and net profit per sheep (TL/year)

Gelir/Gider	Küçük (X±SD)	Orta (X±SD)	Büyük (X±SD)	Genel (X±SD)
Toplam Maliyet	305.6±37.9	286.3±32.8	232.9±26.4	259.8±28.2
Toplam Gelir	292.0±33.0	344.4±39.6	326.5±38.4	321.0±37.2
Net Kar/Zarar	-14.5±4.6	58.0±6.2	93.8±8.4	45.8±4.1

Sağım yapan işletmelerin koyun başına laktasyon süt verimleri ortalama 21±2.7 l olarak belirlenmiştir. Bu değerler, Özkan (2008)'in çalışmasına yakın (19.2 l), Deniz (2009)'in çalışmasından (47.5 l) düşük bulunmuştur. Süt verimlerindeki farklılıklara sebep olarak; araştırma bölgelerindeki mera alanlarının ve yayılma sürelerinin farklı olması, kuzularda süttan kesim yaşı ve ırk faktörlerinin etkili olabileceği söylenebilir.

Araştırmada elde edilen sütün farklı şekillerde değerlendirildiği görülmüştür. Yetiştiricilerin %51.6'sı sütün aile içi tüketimde kullandığını, %45.2'si fazla sütü peynir yaparak sattığını ifade etmiştir. Bunların dışında sütü mandıralara pazarlayarak değerlendiren işletmelerin oranı ise %3.2'dir. Bu oran, Dönmez (2008)'in çalışmasından oldukça düşüktür (%62.5). Buna neden olarak araştırma bölgesinde süt sanayinin gelişmemiş olması gösterilebilir.

Yetiştiricilerin devletten beklentilerinde desteklerin artırılması (%48.3) ilk sırada yer almaktadır. Diğer beklentiler; kaba ve kesif yem başta olmak üzere girdi fiyatlarının düşürülmesi (%29), sıfır faizli kredi temini (%4.8), aşılama ve küpeleme hizmetlerinin ücretsiz yapılması (%14.6) şeklinde sıralanmıştır. Yetiştiricilerin 2'si (%3.2) ise devletten herhangi bir beklentisinin olmadığı konusunda fikir beyan etmiştir. Benzer şekilde Tamer (2013)'in çalışmasında da; desteklerin artırılması (%33.3) ile girdi fiyatlarının düşürülmesi (%22.2) ilk iki sırayı almaktadır.

İncelenen işletmelerde en sık görülen hastalıklar; %37.1 ile şap, %33.8 ile babesia ve %12.9 ile *coenurus cerebrialis* olmuştur. Tamer (2013)'in çalışmasına göre şap hastalığı yüksek çıkmıştır (%25.4). Babesia ise diğer çalışmalarda neredeyse hiç görülmezken, bu çalışmada %33.8 gibi yüksek bir oran çıkmıştır. Bunun nedeni olarak işletmelerde yeteri kadar dış parazit mücadelesi yapılmaması ve bölgesel farklılıklar gösterilebilir.

İşletmeler ortalamasına göre değişen masraflar içerisinde ilk sırayı alan yem masraflarının oranı %67.7 (min. %61; maks. %76.2) olarak saptanmıştır. İşletme ölçeği arttıkça yemin masraflar içindeki oransal payı da artmaktadır. Çünkü işletme ölçeklerine göre, hayvan sayıları artış göstermekte ve yem ihtiyacı da artmaktadır. Bu değer, Şahinli (2011) ve Tamer (2013)'in bildirdiği oranlardan biraz yüksek bulunmuştur. Yüksek çıkmasında, bölgede kış aylarının daha uzun sürmesinin ve yem fiyatlarının etkili olduğu düşünülmektedir. Masrafların önemli bir bölümünü oluşturan yem giderlerinin azaltılması için, kaba yeme dayalı olarak beslenen koyunculukta meraların ıslah edilerek kalitesinin artırılması da koyun yetiştiricileri açısından önem taşımaktadır.

Üretim masrafları içerisinde işçilik masrafları ikinci sıradadır. İşletme ölçeklerinin büyümesi ile işçilik maliyetinin oransal olarak düştüğü görülmüştür. İşletme ortalamasına göre işçilik masraflarının oranı %30.5'dir. Bu değer, Tamer (2013) ve Şahinli (2011)'nin bildirdiği değerlere yakın hatta biraz yüksektir. Bunun nedeni, aile işçiliğinin fazla olması olabilir. Bölgede işletmelerin büyümesi yönünde yapılacak desteklemeler, ölçeğin artan veriminden yararlanarak daha karlı ve verimli çalışmalarına imkân verecektir.

İşletmelerin veteriner-sağlık giderleri, işletmeler ortalamasında %2.2 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, diğer çalışmalara göre oldukça düşüktür, bunun nedeni olarak bölge halkının sağlık harcamalarından imtina ettiği ve veteriner hekim ile çalışma alışkanlığının olmaması söylenebilir. Bu yaklaşım işletmelerdeki hastalık oranlarının yüksekliğine yansımıştır. Veteriner

hizmetlerinin kısıtlı olması yanında, yeteri kadar koruyucu ve önleyici tedbirler alınmamaktadır. Bunun yanında bölgesel faktörler nedeniyle salgın hastalıkların (Şap, Brucella gibi) kontrolü güçleşmekte olup, hayvan sayısı azalmakta ve verim kaybı artmaktadır. Bu sebeple hayvan sağlığına yönelik koruyucu tedbirlere gereken önem verilmeli ve bu hususta işletme sahipleri yeteri kadar bilgilendirilmelidir. 2004 yılında kurulmaya başlayan damızlık koyun keçi yetiştiricileri birlikleri sadece destekleme ödemelerine aracılık yapmamalı, salgın hastalıklar konusunda diğer kurum ve kuruluşlarla temasa geçerek saha çalışmalarının yapılmasında girişimci olmalı, girdi ihtiyaçlarının temin edilmesinde ve koyunculuk ürünlerinin pazarlama sorunlarının çözümünde aktif rol oynamalıdır.

İncelenen işletmelerde koyun başına gerçekleşen üretim maliyeti, küçük ölçeklilerde 305.6 TL, orta ölçeklilerde 286.3 TL, büyük ölçeklilerde 232.9 TL olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar, işletme ölçekleri büyüdükçe toplam maliyetlerin düştüğünü göstermektedir. Tamer (2013)'in çalışmasına göre maliyetler yüksek çıkmıştır. Bunun nedeni olarak araştırma yapılan yılların farklılığı, yörede geleneksel bakım-besleme şekillerinin yansımaları ve uzun kış mevsimi gösterilebilir.

İncelenen işletmelerde genel olarak en yüksek gelir kuzu/toklu satışından elde edildiği, aile içi tüketimde kullanıldığı için süt ve süt ürünlerinin satışından elde edilen gelirin oranı %11.4 olarak hesaplanmıştır.

İşletmeler koyun başına elde edilen toplam gelir yönünden incelendiğinde, küçük ölçeklilerde 292.0 TL, orta ölçeklilerde 344.4 TL ve büyük ölçeklilerde 326.5 TL'dir. Bu sonuçlara göre, küçük işletmelerin zarar ettiği, orta ve büyük işletme gruplarında ise kar edildiği bulunmuştur. Bu sonuçlara net gelir açısından bakıldığında işletme büyüklüğü ile işletme başarısı arasında doğru bir ilişki olduğu ve işletmeler büyüdükçe daha karlı çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, Dağistan ve ark. (2002)'na göre işletmelerin başarısında sürü büyüklüğünün 50 koyunun üzerine çıkarılması gerekliliği ile örtüşmektedir.

Sonuç olarak, Muş/Korkut'ta koyunculüğün önemli bir geçim kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber, bölgede sektörün gerek ülke hayvancılığında kaynaklanan gerekse yöreye özgü çözüm bekleyen bir takım sorunları bulunmaktadır. Sektör olarak yüksek üretim maliyetleri nedeniyle artan nüfusun hayvansal ürün talebine yeterince cevap verilememektedir. Üreticilerin de etkin bir şekilde örgütlenerek üretim maliyetlerini düşürme yönünde çaba göstermesi, hastalıklara karşı koruyucu ve tedavi masraflarından kaçınmaması gerekmektedir. Diğer taraftan, 50 baş'ın altı zarar ettiğinden işletme ölçeklerinin büyütülmesi, mesleki eğitim imkânlarının artırılması, mera alanlarının ıslahı, üretici birliklerinin girdi temini ve pazarlama hizmetlerinde etkin ve yardımcı rol alması karlılığı artıracabilecek önlemlerdir. Belirlenen sorunlara öncelik verilerek çözülmesi; bölgede kırsal ekonomik yapının önemli bir parçası olan koyunculukla bağlı üretime ve bölgede istihdama katkı sağlayarak gelişmesine katkıda bulunacaktır.

KAYNAKLAR

- Açıl F (1977). Tarımsal Ürün Maliyetlerinin Hesaplanması ve Memleketimizde Tarımsal Ürün Maliyetlerindeki Gelişmeler. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 665, Şark Matbaası, Ankara.
- Cevger Y, Aral Y, Demir P, Sarıözkan S (2008). Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi intern öğrencilerinde hayvansal ürünlerin tüketim durumu ve tüketici tercihleri, *Ankara Üniv Vet Fak Derg*, 55(3), 189-194.

- Dağıstan E (2002).** Orta-Güney Anadolu Bölgesinde Koyunculuk Faaliyetinin Ekonomik Analizi. Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana-Türkiye.
- Demir PA, Işık SA, Aydın E, Yazıcı K, Ayvazoğlu C (2015).** Socio-economic importance of sheep breeding farms in Ardahan Province. *Van Vet J*, 26 (3): 141-146.
- Deniz A (2009).** Hakkâri İli Merkez İlçede Koyunculuk Yapan İşletmelerin Ekonomik Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Van-Türkiye.
- Dönmez O (2008).** Bursa İli Koyunculuk İşletmelerinin Yetiştiricilik Açısından Yapısı. Yüksek Lisans Tezi. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ-Türkiye.
- Düğüneş O, Kesici T, Gürbüz F (1983).** İstatistik Metotları, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 861, Ankara.
- Gezer N (2010).** Sivas İli Koyunculuk İşletmelerinin Yapısal Özellikleri. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya-Türkiye.
- Günaydın G (2009).** Koyun yetiştiriciliğinin ekonomi politiği. Türkiye Koyunculuk Kongresi Bildiri Kitabı. 12-13 Şubat, İzmir-Türkiye.
- Özkan İ (2008).** Viranşehir İlçesinde Geleneksel Üretim Yapan Koyunculuk İşletmelerinden Elde Edilen Verilerin Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana-Türkiye.
- Sayılı M, Esengün K, Kayım M, Akça H (1999).** Tokat-Merkez ilçede balık tüketimini etkileyen faktörlerin ekonometrik analizi. *GOP Üniv Zir Fak Derg*, 16(1): 9-28.
- Şahin A, Yıldırım İ (2002).** Van ili merkez ilçede koyunculuk yapan işletmelerin ekonomik analizi. *YYÜ Tar Bil Derg*, 12(12): 47-52.
- Şahinli MA (2011).** Konya İlinde Koyunculuk Faaliyetine Yer Veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Koyunculuk Faaliyetinde Etkili Olan Unsurların Saptanması. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara-Türkiye.
- Tamer B (2013).** Yozgat Merkez İlçede Koyunculuk Yapan İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Üretim Maliyetlerinin Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Kayseri-Türkiye.
- Yılmaz Eser B, Terzi H (2008).** Türkiye'de işsizlik sorunu ve Avrupa istihdam stratejisi. *Erc Üniv İktisadi ve İdari Bil Fak Derg*, sayı: 30.229-230.